

Dunja Rihtman-Auguštin
Zavod za istraživanje folkloru,
Zagreb

Primljeno: 24. 03. 1989.

ŠTO DUGUJEMO ŠIROKOGOROVU? (PRILOG TEORIJI ETNOSA)

SAŽETAK

Kritički se razmatra teorijski pristup teoriji etnosa ruskog etnologa S. M. Širokogorova, koji etnos shvaća kao sveobuhvatni proces adaptacije različitim tipovima okoline, u kojem tijekom povijesti sudjeluju sve ljudske zajednice i sudjelujući se mijenjaju. Taj proces ima različite aspekte: etnografski, psihomentalni ili jezični, aspekt kontinuiteta, psihološki i biološki. Jednom riječi, taj je proces odgovoran za postojanje i razvitak ljudskih zajednica. Širokogorov zasniva svoju teoriju na temelju dugogodišnjih istraživanja Tunguza i drugih sibirskih plemena u prvoj četvrtini ovoga stoljeća. Iako ga vodeći sovjetski teoretičari etnosa spominju, oni ne primjenjuju model etnosa kao procesa. Autorica se zalaže za primjenu tog modela u etnološkim istraživanjima etničkih procesa.

Na simpoziju o problemima etničke terminologije na 12. kongresu Međunarodne unije antropoloških i etnoloških znanosti, održanom 1988. u Zagrebu, umjesto odsutnog akademika Julijana Bromleja referat o etničkoj stvarnosti i etničkoj terminografiji podnijela je koautorica Tatjana Tabolina (3). Nakon referata razvila se diskusija u kojoj je jedan sudionik primijetio kako autori stoje na pozicijama stereotipne sovjetske, to jest državne doktrine o nacionalnome i etničkom pitanju koja zapravo polazi od Staljinovih teza o određenju nacije.

Ne, odgovorila je referentica. Sovjetska teorija etnosa nipošto ne počinje tako kako vi kažete: ona počinje sa Širokogorovim, koji ju je definirao još dvadesetih godina ovog stoljeća.

Istini za volju, vodeći sovjetski teoretičar etnosa Julijan Bromlej, u svojim početnim radovima je citirao Širokogorova (v. 1 i 2), navodeći da je taj etnolog prvi govorio o teoriji etnosa. Kasnije, tijekom razrade svoje teorije, Bromlej se na Širokogorova, zapravo, više ne poziva.

Koliko danas može biti zanimljiva hipoteza S. M. Širokogorova o teoriji etnosa i o etnosu kao procesu, prvi put iznesena još sredinom dvadesetih godina? S obzirom na suvremenu tendenciju da se društvenokulturni fenomeni ne istražuju u nekom statičnom stanju nego u dinamici procesa, možda neće biti naodmet upoznati je.

Širokogorov je više godina istraživao u Sibiru, a zatim nakon odlaska iz Rusije bio profesor u Kini, boravio u Šangaju, Pekingu i Kantonu. Njegova glavna istraživanja odnose se na Tunguze i objavljena su 1929. Iz tih istraživanja crpi građu kojom će potvrditi hipoteze svoje teorije o etnosu.

Temeljno pitanje etnografije i antropologije, po Širokogorovu, jest određenje jedinice u kojoj se simultano iskazuje mentalna kultura i fizički tip neke

populacije kao i nasljeđivanje te kulture i tog tipa. Takvu jedinicu zove etničkom (5: 86).

On polazi od toga (6: 254):

»... da etničkih skupina ima vrlo mnogo, da im je veličina promjenljiva, da su svjesne svoje egzistencije, da posjeduju sredstva kojima postižu međusobno razumijevanje, da su kulturno više ili manje homogene, da njihovi pripadnici samo međusobno sklapaju brakove, tj. da su endogamne. U tim jedinicama događa se i prenosi kulturna adaptacija, a u određenim uvjetima i biološka adaptacija u najširem smislu toga pojma, tj. unutar tih jedinica nasljedna svojstva mijenjaju se i prenose.« »Osim tih«, nastavlja Širokogorov, »ima mnogo slučajeva, koji se ne mogu označiti kao 'etničke jedinice' upravo zato što im nedostaje neki od navedenih uvjeta: nisu homogene, ne održavaju dosljedno endogamiju i nisu svjesne same sebe. S tog razloga etnografi katkad govore o regionalnim grupama, zatim opet o kulturnim grupama, socijalnim grupama ili pukim apstrakcijama (na primjer kad se kulturne grupe apstrahiraju od stanovništva).«¹

No sve su te skupine promjenljive i teško ih je definirati; stanovit, nerijetko veći broj pripadnika grupe ostaje izvan definicije. U socijalnim, vjerskim, političkim i kulturnim skupinama trajno se zbivaju procesi adaptacije. Pritom se događa da istraživanje obično obuhvaća samo jedan statični trenutak.

»Fenomen koji uopće može dovesti do formiranja etničkih jedinica«, kaže Širokogorov, »jest proces, a taj sam proces nazvao ethnos. Taj proces moguće je promatrati u njegovim različitim aspektima, naime:

1. Etnografski aspekt — koji se iskazuje u sličnosti kulturne adaptacije (sekundarna sredina; to istražuju etnografi),
2. Psihomenalni aspekt — koji se iskazuje u sličnosti jezika (otkrivaju ga lingvisti i etnografi),
3. Aspekt kontinuiteta — koji se iskazuje u postojećim uvjerenjima i tradicijama (istražuju ga povjesničari),
4. Psihološki aspekt — koji se iskazuje u samospoznaji grupe kao zasebne jedinice,
5. Biološki aspekt (u užem smislu) — koji se iskazuje u razgraničenjima unutar kojih protiče proces predaje nasljednih svojstava kao i daljnje psihičke promjene (istražuju ga biolozi« (6: 258).

Na drugom će mjestu Širokogorov reći da je etnos »proces kompletne kristalizacije« (5: 89).

Promatranje etničke jedinice s dinamičnog stajališta, a riječ je o »procesu neprekidnih konzekutivnih promjena«, iziskuje uvođenje dimenzije vremena u istraživanje, jer ne postoji ista situacija među dvjema različitim točkama u povijesti etnosa.

Na etničku jedinicu djeluju dvije skupine suprotstavljenih sila. Jedne je nastoje očvrnuti (centripetalne sile), a druge oslabiti (centrifugalne sile). Pojedini aspekti etničke jedinice kristaliziraju se u vremenu; značajno intenziviranje određenih značajki govori o početku novoga procesa kristalizacije. To može biti centripetalno kretanje koje će dovesti do konsolidacije etničke jedi-

¹ Ovaj kao i sve ostale citate donosim u vlastitom prijevodu.

nice. Može se dogoditi da se svi ili više aspekata kreću u istom pravcu što će pridonijeti posvemašnjem oblikovanju nove etničke jedinice.

Ali, za razliku od nastojanja nekih teoretičara etnosa, Širokogorov vidi i drukčiju mogućnost etničke kristalizacije. To jest, unutar skupine koja je nastala jakim centripetalnim kretanjem, tijekom daljnjih kulturnih adaptacija na lokalnoj razini mogu se pojavljivati nova centripetalna kretanja koja će djelovati dezintegrirajući s obzirom na prijašnju veću jedinicu.

»Tako konačno dolazi do toga da oblici kulturne adaptacije (napredak) djeluju u suprotnom pravcu i proizvode centrifugalno kretanje« (6: 260).

Širokogorov ovdje redefinira etnos kao sustav ravnoteže između centripetalnih i centrifugalnih sila i kretanja.

»Zacijelo 'jedinica' može postojati samo pod jednim uvjetom, tj. uz jednakom napetost tih dvaju kretanja« (isto).

To smatra internom ravnotežom etničke jedinice. Na sustav ravnoteže među centripetalnim i centrifugalnim silama djeluju tri bitna činioca (5: 91):

- a) povećanje ili smanjenje broja stanovništva,
- b) recipročni pritisak među različitim etničkim jedinicama i
- c) različite varijante primarne okoline«.

Svaku realnu etničku jedinicu promatra kao recipročni odnos između gustoće stanovništva i sposobnosti tih ljudi da se prilagode raznolikim okolnostima okoline (pri čemu govoreći o biološkoj adaptaciji podrazumijeva i kulturnu adaptaciju). Međudjelovanje gustoće i množine stanovništva te potencijala adaptacije i samog teritorija rađa različitim efektima, koje Širokogorov zove impulsima varijacije u etničkoj jedinici (5: 92, 93).

Na etnički proces osim primarne okoline (geografske) i sekundarne (kulturne) vrlo značajno može djelovati i tercijarna, to jest interetnička okolina koja utječe i na rast i na etničku ravnotežu. Interetničku sredinu tvore mnoge i mnoge etničke jedinice koje se razvijaju u procesima adaptacije, tj. neke jačaju a druge se iznjedruju. Etnička jedinica ne može se promatrati izdvojeno nego u odnosu na tu sredinu. Poremećaj ravnoteže u etničkoj jedinici može nastupiti i kao posljedica vanjskih impulsa. Impuls mogu dati inovacije do kojih dolazi u dodiru s različitim drugim etničkim jedinicama. Širokogorov se zalaže za što egzaktniji izraz u etnologiji pa te odnose prikazuje formulama (o tome kasnije).

Uvodi pojam impulsi promjena kao faktor koji dodiruje sustav ravnoteže. Impulsi mogu biti pozitivni, kad utječu na rast jedinice, i negativni, kad djeluju na njenu propast. Nulti impuls znači stagnaciju.

Važnost interetničke sredine Širokogorov vidi u ovim mogućnostima utjecaja:

- a) druga etnička jedinica može da bude izvorom oponašanja pri kulturnoj adaptaciji,
- b) ona može da bude i izvoru fizičkoga pritiska,
- c) može utjecati na postepeno variranje ili zamjenu elemenata u etničkoj grupi,
- d) napokon, pritisak tercijarne okoline može dovesti do gubitka nekih vlastitih elemenata.

»U krajnjoj analizi«, tvrdi Širokogorov, »dinamička vrijednost cijelog procesa etnosa postaje ekvivalent interetničkoga pritiska što ga, etnos podnosi da bi održao ravnotežu. Ako se ta ravnoteža ne ostvaruje, 'etnička jedinica' postepeno će se širiti na obližnje jedinice, ili će se, naprotiv, rastvarati pod osvajanjem 'jedinica' što je okružuju« (5: 95).

Dolazimo, dakle, do nove manifestacije etnosa u sustavu interetničke okoline. Što je značajniji interetnički pritisak, to je etnička jedinica što ga podnosi više prisiljena na ekvivalentan protupritisak (5: 95). Širokogorov smatra da etnička jedinica posjeduje određenu vlastitu snagu; što je ta snaga jača, to će lakše podnijeti interetnički pritisak.

U tom procesu nestaju stare etničke jedinice i rađaju se nove, razvijaju se najrazličitiji kulturni utjecaji, granice se zatvaraču, ali se također vode ratovi među različitim etničkim jedinicama. Širokogorov razlikuje četiri tipa međuetničkih odnosa: posvemašnju suradnju suprotnih etničkih elemenata, djelomičnu suradnju, odnose indiferentnosti i interetnički parazitizam.

Posebno se bavi društvenom diferencijacijom u etničkim jedinicama. Ona, po njegovu mišljenju, nastaje kao posljedica podjele rada koju ne smatra isključivo ekonomskom činjenicom.

»Etnografija je utvrdila«, kaže on »da je podjela svake društvene ćelije po spolu i po dobi njenih pripadnika jedan od prirodnih uzroka podjele rada. Može doći do izražaja u bilo kojoj društvenoj skupini, ma kako ona bila mala. Gomilanje skupina organiziranih na temelju spola ili dobi i njihovo razlikovanje od ostalog stanovništva javlja se tek kasnije u skladu s određenom gustoćom stanovništva« (5: 96).

S povećanjem broja stanovništva povećavaju se motivi međusobnog razlikovanja s obzirom na mentalno, psihičko i fizičko stanje iz čega nerijetko proizlaze etničke osobitosti. Smatra da takav proces diferencijacije socijalnih grupa može imati za posljedicu lokalne koncentracije (ukoliko ih centripetalne sile u 'etničkoj jedinici' prethodno nisu bile potisnule). Lokalne koncentracije mogu opet imati za posljedicu nastajanje lokalnog jezičnog izraza, kulturnih zajednica sa zasebnim mentalitetom, s tendencijom endogamiji i vjerovanjem u zajedničko porijeklo.

Daljnji razvoj različitosti socijalnih grupa može biti ograničen nemogućnošću reprodukcije, ekonomskim teškoćama u borbi za održanje i premalenim brojem pripadnika (to ilustrira nekim kastama i sl.). No u svakom slučaju

»... proces društvene diferencijacije ne ide u suprotnom pravcu od etničke diferencijacije koja se događa nakon centripetalne integracije, kada može doći do rastakanja 'etničkih jedinica'. Ukratko, više je analogija među društvenim i etničkim fenomenima...« (5: 98).

U tom smislu Širokogorov vidi borbu klasa kao dio etničkog procesa, i to ne kao dio progressa nego kao dio etničke i društvene dezagregacije, kao proizvod unapredovalog sukoba grupa koje se diferenciraju.

Nadalje, taj autor uvažava mogućnost etničkog razlikovanja na temelju vjere. Do toga dolazi kao posljedica interetničkog pritiska, zbog dogmatskog izdvajanja neke vjerske sekte ili pak sjedinjavanjem nekoliko etničkih grupa, pri čemu vjerske koncepcije pojačavaju jedinstvo. Tijekom vremena ti elementi mogu utjecati na tendenciju endogamije, na stvaranje zajedničkih običaja i sl. On smatra da značajnu ulogu u formiranju takvih jedinica ima težina što je stanovništvo pridaje motivu razlikovanja.

Po njegovu mišljenju, svi procesi integracije i dezintegracije, opisani u etničkoj teoriji, mogu se događati i u skupinama vjerskoga porijekla.

U etničkom procesu, prema shvaćanju Širokogorova, vrlo su važni odnosi suradnje i parazitizma među 'etničkim jedinicama'. Gospodarska suradnja pojedinih etničkih grupa može početi bez teritorijalnih presizanja. Njena slijedeća faza, po Širokogorovu, jest međuutjecaj kulturnih elemenata i postepeno narušavanje endogamije, što će s vremenom dovesti do nove 'etničke jedinice'. Smatra da se sve to događa u dugotrajnim procesima u kojima se opet može pojaviti tendencija jedne 'etničke jedinice' ili pojedine grupe prema parazitizmu. To se događa onda kad međusobni ekonomski odnosi dviju grupa objema ne donose jednaku korist. Dosljedno prethodno izloženom shvaćanju kulturne adaptacije, autor tvrdi da do toga ne dolazi zbog želje neke grupe da drugoj čini zlo nego jednostavno da se to zbiva u procesu spomenutoga prilagođavanja.

Razvijajući u tom pravcu teoriju o etnosu kao procesu, Širokogorov se bavi etničkim kolonijama pa govoreći o tom »skupu živih bića koji se nalaze u procesu etnosa« (5: 102) parafrazira biološko shvaćanje kolonija kao skupa živih bića koja žive u granicama zajedničkoga prostora. Jedinice koje tvore koloniju mogu biti različita porijekla, mogu se nalaziti na različitim stupnjevima međusobnih razlikovanja i mogu biti brojčano vrlo različite. Društvena organizacija takvih etničkih organizacija obično rezultira u jednom središnjem organu čija je bitna funkcija održavanje centripetalnih sila 'etničke jedinice'.

Evo kako Širokogorov vidi nastajanje funkcije države:

»Na rudimentranom stupnju svoga razvoja središnji organ neke 'etničke jedinice' može se ostvariti u pojedincu; njegove funkcije mogu obuhvaćati samo jednu 'etničku jedinicu'; ali na stanovitom stupnju diferencijacije i ukrštavanja upravljačka moć se, trajno ili povremeno, usredotočuje u brojnijoj društvenoj skupini. Otada sudjelujemo u formiranju upravljačkog organa čija prisutnost u okviru 'etničke jedinice' ili u 'koloniji etničkih jedinica' završava uspostavljanjem države« (5: 103).

Problem pak nacije smatra vrlo složenim, ali ga ne odvajava od etničkog procesa. Povijest, kaže on, pokazuje da u etničkoj koloniji 'etničke jedinice' mogu surađivati, zatim može postojati situacija u kojoj je jedna jedinica jača od drugih i napokon jedna jedinica može tradicionalno biti ratnička i pomalo osvajati teren ostalih. Naciju, međutim, ne identificira s 'etničkom jedinicom'.

»Nacija je sekundarna formacija u procesu etnosa i rezultat je interesničke ravnoteže i međunarodne ravnoteže u nekom određenom povijesnom trenutku« (5: 104).

To jest, da bi se naciju moglo smatrati nacijom, po njegovu mišljenju, nužno je konstatirati proces koji zove etnosom i u okviru nacije.

Vrlo je zanimljiva i Širokogorovljeva hipoteza o procesu dominantnoga etnosa. Uzroci tome mogu biti geološki (s obzirom na geološku nišu u kojoj se nalazi etnička jedinica) i povijesni. Najčešće dominacija jedne 'etničke jedinice' nad drugima koincidira s razdobljem otkrića (tehnički razvoj, poboljšanje društvenog sustava, nova shvaćanja na području fizičkih ili mentalnih koncepcija) što proširuje kulturni potencijal. Tijekom tih događaja jedan dominantni etnos nameće se kao model ostalim jedinicama koje će ga oponašati.

»Ako se održi međuetnička ravnoteža 'dominantna etnička jedinica' tijekom dugotrajnog razdoblja nastavit će svoju ulogu otkrivača i prenositi

će podređenim jedinicama svoja nova otkrića. Ako li se ravnoteža naruši, moguće su posljedice u dva pravca: ili će 'etnička jedinica' krenuti u migracije ili će postepeno apsorbirati ostale jedinice kako bi stvorila 'kolonije etničkih jedinica' koja će se podvrgavati njenim zakonima« (5: 106).

Širokogorov razlikuje više tipova mogućih događaja u tom slijedu. Smatra da razumijevanje formiranja dominantnog etnosa objašnjava mnoge povijesne događaje, rast i propast nekih nacija i carstava, širenje jezika. Također

»... kod svake važne promjene tehnike (iznad svega u umijeću ratovanja i migracijama), kod svakog važnog otkrića na području umjetnosti ili kulture umjesno je pretpostaviti da je tome uzročnik neki dominantni etnos« (5: 107).

Zanimljivo je i ovo zapažanje:

»... ljudski je duh oduvijek bio fasciniran 'procesom dominantnog etnosa' zbog njegove važnosti u međuetničkoj orijentaciji. Upravo uz njega tijekom povijesti vezuje se »herojski element«, a lik dominantnog etnosa svuda oko sebe potiče oponašanje...« (5: 107).

Napokon, Širokogorov smatra da etnolozi ne smiju zanemariti ni ulogu antropološkog tipa ni biološku adaptaciju čime se sam posebno bavio.

* * *

Ovaj kratak prikaz ideja S. M. Širokogorova zasnivam, nažalost, samo na dva njegova rada o teoriji etnosa. Članci su vjerojatno s ruskoga prevedeni na njemački i na francuski, pa od toga neke nejasnoće. Nisam raspolagala s djelom o Tunguzima iz kojeg autor crpe argumentaciju za ovu teoriju.

Pa zašto sam onda ipak posegnula za Širokogorovim?

Dva su tome razloga. Prvi je njegov nezavisan i vrlo originalan pristup etnosu i etničkom procesu koji se može aktualizirati. Drugi je značenje njegove teorije o etnosu kao procesu i etničkoj jedinici za etnologiju.

Po Širokogorovu etnos je trajni društveni proces u kojeg su svi uključeni: i primitivne zajednice i etničke jedinice poput tunguskih plemena i rodova jednako kao i razvijene suvremene nacije. On se i sam zalagao za etnološko istraživanje etničkih procesa u suvremenim zapadnoevropskim nacijama (v. 4: 68).

Ipak, njegovo je shvaćanje etnosa, s jedne strane, dvojako, a s druge, čini mi se, šire od uobičajenog poimanja tog fenomena. Iako izričito napominje da kad kaže etnos misli na proces, to jest opći, mogli bismo reći vječni proces koji do rezultata dolazi u dugom trajanju on će katkad (možda je to greška u prijevodu) etnos upotrijebiti i za etničku jedinicu. Izraz etnička jedinica opet varira s izrazom etnička grupa pa se čini kao da pritom nije sasvim jasan.

Nesporno je, doduše, samo shvaćanje etnosa kao procesa, po kojemu je taj etnos mnogo širi od etničke grupe ili jedinice. To je naprosto sveobuhvatni proces adaptacije različitim (opisanim) tipovima okoline, u kojem sudjeluju sve ljudske zajednice i sudjelujući se mijenjaju. Taj proces ima, kako što je rečeno na početku, različite aspekte: etnografski, psihomentalni ili jezični, aspekt kontinuiteta, psihološki i biološki aspekt. Ukratko, taj je proces odgovoran za postojanje i razvitak ljudskih zajednica. Dakle, ne radi se samo o etnicitetu, kako ga većinom danas shvaćamo, iako su etnicitet i nacija dijelovi toga procesa, što je naprijed pokazano.

Pitanja koja suvremeni svijet i nas posebno toliko zaokupljaju, tj. pitanja etničkih grupa, njihova porijekla, trajanja i sadašnje uloge, pitanja prednacionalnog (7) karaktera etničkih grupa kao i pitanja razvoja samih nacija kod Širokogorova su obuhvaćena procesom etnosa. Nacija je samo jedno razdoblje u etničkom procesu koji će je, zasigurno, tijekom dugotrajnih promjena ili, kako bi Širokogorov rekao, adaptacija, nakon lokalnih centripetalnih kretanja rastvoriti, ili možda ojačati, kad se dominantni etnos snagom ideja, otkrića ili sile nametne kao uzor. Taj proces, smatra ovaj autor, zbiva se i u suvremenim društvima, pa je čak značajniji od procesa klasne diferencijacije i klasne borbe. Jer ta se borba, po njegovu mišljenju, odigrava unutar procesa etnosa.

U toj teoriji etnosa kao procesa Širokogorov se izričito ne bavi fenomenom moći; moć, po njemu, proizlazi iz spomenutoga procesa. Tako je i u specijalnim slučajevima s državom...

Širokogorov je neopterećen onim shvaćanjem etnosa i svega što je s njim u vezi, pa tako i nacije, koje je prisutno kod pretežnog dijela suvremenih istraživača. Etnos i nacija u njega nisu ni neko veliko dobro ali ni krajnje zlo. To je samo jedan fenomen trajno labilnoga sustava društvene ravnoteže koji se usto postojano mijenja.

Teoriji o etnosu kao procesu može se, naravno, prigovoriti što se zasniva samo na istraživanju predindustrijskih zajednica, izoliranih iz modernih komunikacijskih sustava i što operira izvan postojećih teorija o moći. Širokogorov operira zapravo izvan svih postojećih teorija. Svoje shvaćanje etnosa ponudio je svjetskom kongresu etnoloških znanosti. Nije imao naročita odjeka osim kod njemačkog etnologa Mühlmann i njegovih sljedbenika. Prikaz njegovih ideja u nas objavljen 1972. također jedva da je imao odjeka (4).

Kao što sam spomenula, Širokogorov pledira za ukidanje razlike među egzaktnim znanostima i onima za koje se smatra da to nisu. Zato se trudi da etnički proces izrazi formulom sa slijedećim elementima:

q = broj stanovništva

S = adaptivna snaga etničke jedinice

T = teritorij

W = etnička ravnoteža, tj.

$W = q/S \cdot T$

A kad je riječ o značenju ove teorije za etnologiju podsjetit ću da je motiv Širokogorovljeva istraživanja određivanje jedinice u kojoj se simultano iskazuju mentalna kultura i fizički tip neke populacije kao i naslijeđivanje te kulture i tog tipa.

Moderna je etnologija kritički razmatrala pojam narod i donekle ga se odrekla kao svog »predmeta«. Preselila je svoj interes prema komunikacijskim procesima i komunikacijskim grupama, prema ukupnom kontekstu načina života i prema simboličkim značenjima. Vrlo raširena i vrlo vrijedna istraživanja etničkih procesa unutar etnologije zapravo su posebna etnološka specijalnost i egzistiraju sama za sebe.

U doba specijalizacije ona su, tako zamišljena, vrlo produktivna. No nismo li se mi etnolozi koji istraživanje etničkih procesa smatramo posebnim etnološkim sektorom — teorijski osiromašili, pa tako osiromašili i svoju spoznaju?

Širokogorov ne priznaje hijerarhiju znanosti pa pretpostavlja mogućnost da se sustav znanosti koncipira uzimajući bilo koju znanost kao središte.

»Sva kulturna postignuća čovječanstva tijekom tisućljeća njegova postojanja u cjelini nisu drugo doli posebni oblici adaptacije okolini, a 'proces' adaptacije 'etnosa' tvore bitnu građu etnologije« (5: 114).

Takva se etnologija dijeli na:

1. teoriju 'etničke jedinice',
2. varijacije stanovništva u vremenu i prostoru,
3. varijacije fizičkih značajki u 'etničkim jedinicama'.

Znatno, dakle bogatija, ali i donekle siromašnija koncepcija etnologije od naših današnjih. Stoga podsjećanje na Širokogorova smatram tek podsjećanjem etnološke znanstvene javnosti na fenomen koji možda s nepravom više ne smatramo značajnim, tj. da se bavimo jedinicom u kojoj se simultano iskazuju mentalna kultura i fizički tip neke populacije kao i nasljeđivanje te kulture i tog tipa.

LITERATURA

1. Bromley, Yulian. *Ethnos und Ethnographie*. Berlin: Akademie Verlag, 1977.
2. Бромлей Юлиан. В. *Очерки теории этноса*. Москва: Наука 1983.
3. Bromley, Yu, Tabolina, T. »Ethnic reality and ethnic terminography« referat na simpoziju »Problem of ethnic terminology« 12. kongresa IUAES, Zagreb, 24—31. 7. 1988.
4. Helebrant, Marija. »Sergej Mihajlovič Širokogorov i njegova teorija o etnosu«, *Izvješća*, 1972, 65—80.
5. Širokogoroff, S. M. »La Théorie de l'Ethnos et sa place dans le système des Sciences anthropologiques, *L'Ethnographie*, Nouv. série, 1936, 32, 85—115
6. Širokogoroff, S. M. »Die Grundzüge der Theorie vom Ethnos«, u *Kultur*, ur. C. A. Schmitz. Frankfurt: Akademische Reihe, 1963, 254—286, (prenijeto iz *Psychomental Complex of the Tungus*. London: 1935)
7. Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: B. Blackwell, 1986.

WHAT DO WE OWE TO ŠIROKOGOROV? (A CONTRIBUTION TO THE THEORY OF ETHNOS)

SUMMARY

The paper gives a critical review of the theory of *ethnos* put forward by the Russian ethnologist S. M. Širokogorov. This author understood *ethnos* as an all-encompassing process of adaptation to various types of environment, in which all human communities — throughout history — take part, and in which they themselves change. This process has various aspects: the ethnographic, psychomental or linguistic aspects, the aspect of continuity, the psychological and biological aspects. In one word, the process of *ethnos* is responsible for the existence and development of human societies. Širokogorov based his theory on many years of research among the Tungus and other Siberian tribes in the first quarter of this century. Although today's leading Soviet theorists do mention him, they do not apply the model of *ethnos* as a process. The paper concludes by suggesting that this model should be applied in ethnological research on ethnic processes.